

ЗНАЧЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА У СТАНОВЛЕННІ ПОЗИТИВІСТСЬКИХ ПОГЛЯДІВ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО

Л. МУДРИЄВСЬКА
*кандидат юридичних наук,
кандидат філософських наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри теорії держави
і права, конституційного права
і державного управління
(Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара)*

У XIX ст. позитивістський гносеологічний ідеал вимагав рішучої відмови теоретичного пізнання права від з'ясування співвідношення філософії права і позитивної юриспруденції як ідеального і реального правопорядку. Оскільки з позицій позитивістської методології метафізичні ідеї не мають реального буття і не можуть бути предметом наукового пізнання, то і наукове дослідження права може бути тільки пізнанням його законів шляхом узагальнення реально існуючих у юридичній сфері явищ. Послідовність у цій позиції мала неминуче привести правознавців до юридичного соціологізму в повній відповідності до класифікації наук О. Конта, де правознавство розглядається як частина соціології [1]. Не можна сказати, що соціологічний підхід позитивістського напрямку став панівним, проте його сліди легко виявляються в російській і українській юридичній літературі кінця XIX – початку XX ст. [2, 123].

Саме в цьому напрямі наукового дослідження можна розглядати методологічні доробки Федора Васильовича Тарановського – відомого українського і російського історика і методолога права. Визначаючи провідну роль позитивізму в розвитку наукової думки, вчений писав: «Значення позитивізму міститься в тому, що він точно визначив об'єкт пізнання, вказав, яка позитивна мета доступна людині у сфері думки, і встановив ті прийоми, за допомогою яких ця мета може бути досягнута» [3, 38]. Основою філософії історії та права ученого був позитивізм, однак цей позитивізм був не класичним, у дусі О. Конта, а реформованим [4, 142]. На відміну від О. Конта, правознавець не сповідував теорію факторів, усі з яких були б рівнозначні в історичному процесі, а виділяв якийсь один переважаючий фактор. На думку російського дослідника С. Михальченка, цим фактором Ф. Тарановський вважав економічний: «Економічні фактори – це підґрунтя, на якому виростають політико-правові установи; їх необхідно тому пояснювати з економічної точки зору, але конструювати їх тільки юридично» [4, 7].

Як уже зазначалось, учений визнавав не тільки теорію факторів, а й теорію еволюціонізму, другу основу позитивізму: «Культурна спадкоємність, накопи-

чення і передання культурних благ і залежно від цього процесу неминучої зміни форм спільного життя індивідів відрізняє людську спільноту від співіснування тваринних організмів. Унаслідок існування такої специфічної ознаки суспільних явищ, як спостереження, яке стає історичним, тобто ми спостерігаємо суспільні явища в їх послідовності, у русі, динамічно і через динамічне спостереження з'ясовуємо їх взаємний зв'язок у порядку співіснування, їх стійку рівновагу або суспільну статику. Рух суспільних явищ виступає як мимовільний розвиток або еволюція. Через історичне вивчення різноманітних об'єднань людської спільноти ми відмічаємо відому одноманітність у послідовному розвитку або в причинному зв'язку суспільних явищ і встановлюємо закони суспільної чи соціальної еволюції» [3, 40].

І та, й інша теорії для доказу своїх положень використовували порівняння. У статті «Порівняльне правознавство в кінці XIX століття» вчений визначив нерозривний зв'язок порівняльного методу і позитивістської концепції. Хоча порівняльно-історичний метод дослідження має давню історію (цей аспект Ф. Тарановський розглянув пізніше в «Підручнику енциклопедії права»), але повністю його сутність розкрилася і дала значні результати лише в рамках позитивізму, і особливо з виникненням соціології. Але «у соціології основним прийомом є спостереження. Спостереження, що веде свій початок від астрономії, набуває у соціології специфічного характеру. Воно втрачає тут свою нерухомість і прямує до з'ясування історичної спадкоємності, вивчення якої однаково необхідне як для соціальної динаміки, так і для соціальної статистики, тому що закони соціального співіснування виявляються перш за все у русі. Соціологічне спостереження є, таким чином, не що інше, як історичний метод» [5, 1–2].

Історичний метод, на думку Ф. Тарановського, обов'язково використовує порівняння, яке «дає можливість встановлення послідовності історичних філіацій». Порівняння в певному сенсі замінило соціології такий методологічний прийом, як експеримент: не в силах соціолога змінити умови того явища, яке досліджується. Суспільство не стоїть на місці, воно динамічно розвивається, змінюються суспільні відносини, в які вступає людська спільнота. Саме метод порівняння дає можливість критичного дослідження різних національних систем права. Завдяки такому дослідженню виникає порівняльне правознавство. «Порівняльне правознавство слід відрізнити від історії права і соціології, — відзначав вчений. — Від першої воно відрізняється тим, що не обмежується простою констатацією юридичних фактів, а займається ще побудовою самостійних юридичних конструкцій. Від соціології порівняльне правознавство відрізняється тим, що переслідує мету не тільки теоретичну, а й прикладну, — служіння політиці права. Порівняльне правознавство створює деякий відносний ідеал чи абстрактний тип, який може, за певних умов, бути здійсненим. Його теоретичною основою є порівняльна історія права і соціологія» [5, 5–6].

Головними завданнями порівняльного правознавства, відповідно до теоретичної сутності, є: 1) критичне вивчення всіх окремих законодавств з економічної і соціальної точок зору; 2) визначення точок зіткнення між ними, відповідно до загального ходу соціальної революції; 3) встановлення для цього юридичного інституту одного або декількох правових типів, з якими мала б змогу погодитися юридична політика різних країн. Як бачимо, всі ці завдання

повністю відповідають тим завданням, які ставила перед науковим дослідженням позитивістська система поглядів.

Доповненням до цього положення є також визначення сфер прояву порівняльного правознавства. На думку німецького вченого Е. Цительмана, з яким погоджувався і Ф. Тарановський, це юридична практика і законодавство. Юрист-практик у своїй роботі має користуватися не тільки нормами національного законодавства, а й володіти інформацією про іноземні правоположення, тому що в деяких країнах законодавство дозволяє використання норм законодавства інших країн. Це насамперед потрібно для вдосконалення юридичної практики.

В юридичній науці шляхом порівняння розкриваються довільні й мимовільні запозичення однієї системи національного права з іншої, відтворюються, за аналогією, юридичні інститути минулого в тій чи іншій системі права, а також порівняння дає можливість робити узагальнення для прояснення історії права в чистому вигляді, незалежно від його змін у часі та просторі. У законодавстві порівняння замінює експеримент, який законодавець не може зробити сам, для пошуку кращих засобів досягнення поставленої мети. У законодавчій роботі порівняння також полегшує технічну сторону цієї діяльності, дає змогу вирішувати багато питань використання права шляхом порівняння законодавств різних країн: «Якщо порівнянню відкрити широкий доступ до законодавчої роботи окремих країн, то остання піде шляхом універсального рівняння позитивного права, до чого прагне економічне і всяке інше міжнародне спілкування, яке ускладнюється відокремленістю національних систем права. Порівняльне правознавство покаже, якою мірою різноманітність права впливає з вимог розуму і різноманітності соціальних умов, і якою мірою воно спромоглося би бути замінено певною одноманітністю без будь-якої шкоди для окремих держав і з користю для міжнародного і всесвітнього спілкування» [5, 8].

Повністю свої погляди щодо розвитку і використання порівняльно-історичного методу Ф. Тарановський систематизував у «Підручнику з енциклопедії права». В одному з параграфів цього видання вчений дав характеристику порівняльно-історичного методу, в деяких положеннях погоджуючись з поглядами М. Ковалевського. На думку Ф. Тарановського, «основним прийомом позитивного методу, на якому базується історичне вивчення права у сучасній науці, є спостереження. Для пояснення і встановлення закономірностей розвитку права в людському суспільстві недостатньо спостерігати історичний процес одного будь-якого національного права, бо при цьому важко і, мабуть, неможливо відокремити дійсні причини явищ від несуттєвих для них обставин. Необхідно спостерігати всі доступні нашому дослідженню системи права, порівнюючи їх між собою, виділяти тотожний хід їх історичного розвитку і таким чином знаходити певну закономірність в еволюції права. Позитивний історичний метод вивчення права мимоволі стає методом порівняльно-історичним» [3, 319].

З таким ставленням до методології позитивізму Ф. Тарановський усе ж таки деякі його положення ставив під сумнів, визначаючи, що початкові дані, які були прийняті О. Контом для дедуктивної перевірки емпіричних законів, відкинуті науковою критикою: «На жаль, вони досі не замінені іншими, достатньо обґрунтованими. Саме тому позитивне вивчення суспільних явищ не

рухається далі встановлення емпіричних законів. Однак і в цьому вигляді, далекому від методологічної повноти точних наук, позитивне вивчення суспільних явищ є суттєво важливим кроком уперед у процесі розвитку людського знання» [3, 42].

У своєму дослідженні держави і права Ф. Тарановський озброївся тією ідеєю, що ці явища складні, багатосторонні й їх необхідно вивчати з різних позицій. Проте, незважаючи на це, країни, що відрізняються географічним положенням, мають спільні риси становлення і розвитку держави. Він відійшов від тієї позиції Г. Єллінека, що «порівняння держав одна з одною не повинні заходити дуже далеко, щоб не вийшло типів безбарвних і невизначених». Тому об'єктом загальної теорії держави є тільки «життя сучасних західних держав», далі цього не може йти правильно побудована державна наука. Інакше кажучи, держава, на думку Г. Єллінека, недостойна того, щоб мати свою ідею. Немає і не може бути якогось загального поняття про державу в тому значенні, в якому могла б вимагати цього філософська наука, немає ніякої науки про «суть» держави, але тільки окремі гілки державознавства [6, 323].

Таким чином, Ф. Тарановський визначає основні підходи до дослідження права як прихильник соціологічного позитивізму. Про це свідчать трактування ученим права як суспільного явища і його залежності від процесів у суспільстві, системність дослідження, використання саме індуктивного методу для визначення властивостей права, чітко визначена методологія дослідження права. Тобто можна припустити, що спочатку Ф. Тарановського привернула саме позитивістська методологія дослідження, а вже згодом і засадничі теорії цієї парадигми — теорія факторів і теорія еволюціонізму.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Алексеев Н. Н.* Очерки по общей теории государства. Основные предпосылки и гипотезы государственной науки. — М., 1919 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://allpravo.ru/library/doc108p0/instrum3690>.
2. *Нерсесянц В. С.* Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. — М., 1998.
3. *Тарановский Ф. В.* Учебник энциклопедии права. — Юрьев, 1917.
4. *Михальченко С. И.* Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права). — М., 1996.
5. *Тарановский Ф. В.* Сравнительное правоведение в конце XIX века. — Варшава, 1902.
6. *Марченко М. Н.* Проблемы теории государства и права. — М., 2001.

Мудриєвська Л. М. Значення порівняльного правознавства у становленні позитивістських поглядів Ф. В. Тарановського

Анотація. Метою статті є аналіз методологічних основ історико-правових досліджень відомого історика і методолога права Ф. Тарановського та еволюції наукових поглядів вченого від догматика права до прихильника поліваріативності сутності держави і права. Про це свідчать розгляд права як суспільного явища, залежного від процесів, які відбуваються в суспільстві, діалектичність і системність дослідження права, його чітко визначена методологія. Саме позитивістська методологія, на думку вченого, змогла повністю розкрити переваги порівняльного методу, використовуючи його для дослідження проблем природничо-наукового і соціального характеру, взявши на озброєння положення про єдину методологію дослідження. Неможливість довільної зміни умов спостереження суспільних явищ замінюється тим, що однакові явища відбуваються серед людських спільнот, за різних умов. Достатньо порівняти те саме явище в конкретному розмаїтті умов, об'єктивно даному в різних людських спільнотах, і можна виділити справжню причину явища з таким же успіхом, як це робиться при довільній зміні умов дослідником.

Ключові слова: позитивістська парадигма, методологія історико-правових досліджень, історико-порівняльний метод дослідження, догматичний метод, соціологічний позитивізм.

Мудриевская Л. М. Значение сравнительного правоведения в становлении позитивистских взглядов Ф. В. Тарановского

Аннотация. Целью статьи является анализ методологических основ историко-правовых исследований известного историка и методолога права Ф. Тарановского и эволюции научных взглядов ученого от догматика права до сторонника поливариативности сущности государства и права. Об этом свидетельствуют рассмотрение права как общественно-го явления, зависящего от проходящих в обществе процессов, диалектичность и системность исследования права, его четко определенная методология. Именно позитивистская методология, по мнению ученого, смогла полностью раскрыть достоинства сравнительного метода, используя его для исследования проблем естественно-научного и социального характера, взяв на вооружение положение о единой методологии исследования. Невозможность произвольного изменения условий наблюдения общественных явлений заменяется тем, что одинаковые явления происходят в ряде человеческих сообществ, при различных условиях. Достаточно сравнить то же явление в конкретном разнообразии условий, объективно данном в различных человеческих сообществах, и можно выделить истинную причину явления с таким же успехом, как это делается при произвольном изменении условий исследователем.

Ключевые слова: позитивистская парадигма, методология историко-правовых исследований, историко-сравнительный метод, догматический метод, социологический позитивізм.

Mudryievska L. The Role of Comparative Jurisprudence in Development of Positivist Positions of F. Taranovskyi

Summary. The purpose of this paper is the analysis of the methodological foundations of the historical and legal research of the famous historian and methodologist of law F. Taranovskyi and evolution of scientific views of the scientist from dogmatic of law to advocate of multiform nature of the state and law. This is confirmed by examination of law as a social phenomenon, which depends on passing in society processes, dialectical and systematic study of law, its well-defined methodology. That positivist methodology, according to scientists, could unleash the full advantages of the comparative method, using it to study the problems of science and social nature, adopting the position of a single methodology. Non-random changes in the conditions of observation of social phenomena is replaced by the fact that the same phenomenon occurs in a number of human communities under different conditions. Enough to compare to the same phenomenon in a particular variety of conditions, objectively present in different human societies, and in a variety of conditions can provide the true cause of the phenomenon as well, as is done in an arbitrary change of the conditions of the researcher.

Key words: positivist paradigm, methodology of historical legal research, historical-comparative method, dogmatic method.